

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ЮЩЕНКО Петро Андрійович

УДК:124.4:323.12:329.73

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК МАТРИЦЯ
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік АПН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Євтух Володимир Борисович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, директор Інституту
соціології, психології та управління;

кандидат філософських наук, доцент
Бойченко Михайло Іванович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться «04» грудня 2009 року о 15.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «03» листопада 2009 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю спрямування національної ідеї, як імператива самосвідомості нації, її духовно-інтелектуального чинника, на формування особистості патріота і громадянина України – активного провідника в житті національних інтересів українського народу у поєднанні з загальнолюдськими цінностями. Як «система ціннісних орієнтацій, що полягає в урахуванні інтересів всіх верств суспільства, усіх народів» (М. Жулинський) та форма державного самоусвідомлення народу, показник того, як народ розуміє себе, своє місце і роль у світі, національна ідея є системоутворюючим чинником особистості на рівні її психології, підсвідомості, свідомості і надсвідомості і торкається усіх боків її життєдіяльності: економічної, соціальної, політичної, культурно-історичної та ін.

Національна ідея по-різному сприймається індивідами. Ті з них, які піднімаються до рівня усвідомлення, відчуття й практичної реалізації національної ідеї, розглядають її як справу всього свого життя, не жаліють сил, розуму і енергії для її утвердження, поєднують національні пріоритети з загальнолюдськими – постають у якості особистостей, які мають статус не тільки «історичних», але й видатних. Спартак та Гарібальді в Італії, Т. Костюшко в Польщі, генерал Лукач в Іспанії, Дж. Вашингтон в США, Дж. Неру в Індії, гетьман Мазепа і Тарас Шевченко в Україні – загальноновизнані народом особистості, які ввійшли в історію, як видатні.

Онтологічна основа видатної особистості – її висока духовність, стрижнем якої є національні інтереси народу, що втілюються у прогресивній діяльності. Той, хто нехтує національним, або працює проти власного народу, з часом опиняється на звалищі історії. Пізнання цієї суперечності в історії має далеко не адекватний характер, оскільки тих особистостей, які піднімалися до рівня усвідомлення й відображення національного, намагались втілити його у загальних справах, як правило, звинувачували в зраді, паплюжили і цькували, переслідували, піддавали репресіям, висилали за межі держави, страчували. Офіційна суспільна теорія імперій ці факти замовчувала. І тільки народна пам'ять утримувала в собі інформацію про дійсних героїв, реанімувала їх з історії й піднімала у якості дійсно видатних, а не ілюзійних особистостей.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Історичне значення та роль національної ідеї в процесі становлення видатної особистості тією чи іншою мірою досліджувалась в зарубіжній і вітчизняній літературі. До цієї тематики звертались в свій час античні мислителі, зокрема, Геродот, Платон, Аристотель, Плутарх, Тит Лівій та ін. Щоправда, ідея «героя» – видатної особистості – пов'язувалась ними із загальнонародними чи державними інтересами. І це зрозуміло, адже формування націй як таких, а відповідно й кристалізація національних інтересів розпочалось десь з XVIII ст.

Подібну інтерпретацію ролі усвідомлення і реалізації загальнонародних інтересів як духовної основи становлення видатної особистості в історії можна

зустріти у творах французьких просвітителів та матеріалістів XVIII ст., видатних представників німецької класичної філософії, зокрема, у працях І. Канта, Г. Гегеля, Й. Фіхте, українських філософів, зокрема, у Г. Сковороди, П. Юркевича та ін.

З більш предметним розумінням поняття «нації» і «національного інтересу» до цієї тематики звертались такі видатні вчені та публіцисти, як І. Гердер, О. Бауер, К. Каутський, М. Вебер, П. Сорокін, М. Бердяєв та ін. В українській філософській та суспільно-політичній літературі XVIII-XX ст. значення національної ідеї в становленні видатної особистості підкреслювали й вивчали В. Винниченко, Д. Донцов, М. Драгоманов, Л. Українка, В. Липинський, С. Петлюра, Д. Чижевський, Т. Шевченко, І. Франко та низка інших мислителів.

В сучасний період ця тема розроблялась такими теоретиками, як В. Андрущенко, Є. Бистрицький, М. Головатий, В. Горбатенко, П. Гнатенко, В. Євтух, В. Кремень, І. Кресіна, М. Михальченко, М. Обушний, Ю. Римаренко, В. Чернець, Р. Чілачава, Ю. Шемшученко. Особливо важливим для розробки зазначеної теми є комплексне дослідження, проведене авторським колективом під керівництвом В. Кременя, Ю. Римаренка, В. Чернеця та Ю. Шемшученка «Енциклопедія етнокulturознавства» (Київ, 2001-2002 р.), а також низка досліджень колективу Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса (2000-2007 рр.), проведених під керівництвом і за участю академіка НАН України І. Кураса.

Разом з тим, дану проблему не можна вважати вичерпаною. Існує низка «вузьких місць», які потребують додаткового вивчення. До них, зокрема, відносяться визначення самої суті національної ідеї, її складників та витоків в історії суспільно-політичної думки; дискусійними є проблема еволюції змісту української національної ідеї; конструктивно-творчий, спонукальний вплив на розвиток особистості, у тому числі й видатної; її значення у житті сучасного українського суспільства та її використання у вихованні сучасної української молоді у дискурсі становлення Об'єднаної Європи, до якої прагне Україна.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом МОН України №732 від 27 жовтня 2006 року та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова від 22 грудня 2006 року, протокол №5), а також складовою наукового напряму «Дослідження гуманітарних наук» кафедри соціальної філософії та філософії освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, затвердженого Вченою радою університету 25 грудня 2003 року (протокол № 5). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 29.05.2008 р. (протокол № 12).

Мета дослідження полягає у вивченні парадигмального значення місця і ролі національної ідеї у формуванні особистості. Досягнення цієї мети вимагає розв'язання наступних **дослідницьких завдань**:

- уточнення концепту «національної ідеї» та її ролі в розвитку суспільства та особистості;
- дослідження джерел (витоків) української національної ідеї та її парадигмальної ролі в історії;
- аналіз співвідношення національного та загальнолюдського в національній ідеї;
- дослідження конкретних напрямів впливу національної ідеї на становлення та розвиток видатної особистості;
- вивчення ролі та значення національної ідеї у розбудові сучасної держави, вихованні громадян, особливо сучасної української молоді та студентів.

Об'єктом дослідження є національна ідея як соціальний інститут буття людини і самовідтворення нації, що детермінує розвиток соціального світу та його підсистем.

Предметом дослідження є місце та роль національної ідеї у формуванні видатної особистості.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження визначається підходом, який спирається на принципи об'єктивності та цілісності, а також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. Зокрема, в роботі застосовано: діалектичний метод, завдяки якому проаналізовано національну ідею у всіх її взаємозв'язках; метод системного аналізу, який забезпечив розгляд предмету дослідження в його цілісності, а також дав можливість виявити й обґрунтувати закономірне саморозгортання особистості під впливом суспільно-історичної практики; порівняльний метод, який дозволив здійснити аналіз впливу національної ідеї на становлення видатної особистості в різних умовах; історичний метод, який допоміг висвітлити етапи становлення й специфіку розвитку особистості в умовах української дійсності; структурно-функціональний метод, що дав можливість дослідити архітектуру національної ідеї та дію її складових на духовні підструктури особистості; герменевтичний метод, що забезпечив проникнення у внутрішню сутність формування видатних особистостей і їх детермінованість змістом національної ідеї, визначити їх залежність від «національного характеру» і «національної свідомості»; аналітико-прогностичний метод, на основі якого зроблені певні висновки та узагальнення, теоретичні та практичні рекомендації у справі формування свідомості сучасної української молоді як державотворця національної держави і співгромадянина Об'єднаної Європи та світу, що швидкими темпами глобалізується, тобто набуває риси космополітизму.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні конструктивної ролі національної ідеї, в тому числі й української національної ідеї, у становленні

видатної особистості в історії. Вона концентрується у положеннях, винесених автором на захист як основні, концептуальні:

– уточнено висхідне і опорне поняття «національної ідеї», яке у авторському розумінні є філософським, політичним і культурологічним узагальненням комплексу національних інтересів, що в концентрованому вигляді забезпечує її самоусвідомлення в історичному просторі і часі як суб'єкта державотворення, створює проект майбутнього нації, формує духовну платформу для формування особистості;

– досліджені витoki та історична генеза української національної ідеї в процесі еволюції українського суспільства, доведена її спроможність активно формувати державотворчу особистість, здатну поєднати національні інтереси у будівництві національної держави із загальнолюдськими, що сьогодні спрямовуються на розбудову Об'єднаної Європи і космополітичного світу;

– доведено, що національна ідея є духовною першоосновою і джерелом особистісного розвитку людини, своєрідним соціальним механізмом консолідації соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, політичних партій та джерелом суспільного поступу, складовою інтегрованого ментального простору Об'єднаної Європи;

– визначено, що чим більш органічно дотримується особистість ціннісно-орієнтаційних ліній власної національної ідеї і чим більш органічно поєднує вона свій вплив на суспільство, у якому живе з відповідною орієнтацією на загальнолюдські цінності, тим більш можливим є утвердження її в історії не тільки як історичної, але й як видатної особистості;

– доведено, що конструктивно творча роль та значення національної ідеї в становленні видатної особистості визначається тим, що національна ідея створює передумови ідентифікації особистості з власним народом, нацією; будучи формою відображення в духовному світі особистості всіх суперечностей життя народу, вона забезпечує чітке усвідомлення мети його життєдіяльності, визначенню свого місця і ролі в складних і суперечливих життєвих процесах; вона немов би «перекладає» підсвідомі бажання нації на мову доступних і зрозумілих для особистості понять; забезпечує відображення їх (нації, народу) корінних інтересів в її діяльності; національна ідея спонукає особистість до емоційно-напруженої діяльності; як природна субстанція становлення особистості, національна ідея є тим духовним стрижнем, навколо якого формуються всі інші якості особистості й завдяки яким вона утверджується як видатна;

– визначено, що своєю природою національна ідея забезпечує ідентифікацію особистості з власним народом і його корінними інтересами; вводить людину в контекст національної історії; дозволяє зрозуміти мету та засоби економічних, політичних та соціокультурних зрушень; спонукає до активної самотійної діяльності;

– доведено, що формування особистості на основі національної ідеї здійснюється через взаємодію таких детермінант: 1) виховний вплив середовища життєдіяльності особистості; 2) навчання в школі і вузі; 3) вплив

засобів масової інформації та культури; 4) самовизначення особистості в контексті національного та загальнолюдського, що потребує подальшого аналізу якості всіх цих чинників і визначення ефективності їх впливу;

– на основі аналізу багатого соціологічного матеріалу, доведено, що ефективність оволодіння національною ідеєю є різною у різних регіонах України, скажімо, в Західній Україні чи на Луганщині, Донбасі, в Автономній Республіці Крим; зроблено висновок-рекомендація щодо посилення виховної, консолідуючої ролі національної ідеї в українському суспільстві.

Теоретичне та практичне значення дослідження визначається тим, що в ньому доведена конструктивна роль і значення національної ідеї для становлення людини як видатної особистості в історії; зроблено висновок щодо поєднання в національній ідеї власне національних і загальнолюдських цінностей та пріоритетів; визначені змістовні лінії впливу національної ідеї на становлення особистості; сформульовані основні підходи для підвищення ефективності впливу національної ідеї на формування особистості сучасної молоді та студентів, посилення її ролі у вихованні громадян, культуротворчій та державотворчій діяльності; визначена траєкторія входження української нації до інтегрованого ментального простору Об'єднаної Європи і світу.

Апробація результатів дослідження. Основні висновки та концептуальні положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародна науково-практична конференція «Духовна спадщина Лівобережної України: соціально-філософський зміст природи, суспільства, релігії та освіти» (м. Київ, 2008); III Міжнародна науково-практична конференція «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (м. Тернопіль, 2009); II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне довкілля: реалії та перспективи» (м. Київ, 2009); науково-практичний семінар «Освіта в полікультурному просторі XXI століття: пошук стратегічних пріоритетів» (м. Київ, 2009).

За участю автора сформована виставка-презентація видатних українців, які базували свою діяльність, а відповідно й формувались як видатні особистості в історії на основі національної ідеї й в контексті поєднання її цінностей з загальнолюдськими.

Публікації. Основний зміст дослідження викладено у 5 публікаціях, визначених ВАК України у якості фахових з філософських наук.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми, аналізується сучасний стан її наукової розробленості, сформульовано мету і завдання, об'єкт та предмет

дослідження; характеризуються методологічна основа, наукова новизна одержаних результатів, їх теоретичне і практичне значення.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження національної ідеї та її ролі у розвитку суспільства та особистості»** – зосереджено увагу на дискусійних проблемах означеної теми, аналізуються світоглядно-філософські витoki «національної ідеї» в історії суспільно-політичної думки; співвідношення «ідея» та «національна ідея» в теорії та історії; основні складники (змістовні лінії) національної ідеї в історичному розрізі (Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, В. Антонович, М. Костомаров, В. Липинський, М. Грушевський, М. Драгоманов, О. Ольжич, Д. Чижевський) та в сучасній літературі (Ю. Римаренко, М. Жулинський, І. Курас, І. Дзюба, В. Кремень, Ю. Шемшученко та ін.). Національна ідея аналізується як внутрішній конструктивний чинник, природна субстанція нації, суспільства, особистості; розкривається конструктивно-творчий, спонукальний вплив національної ідеї на розвиток особистості. Доводиться, що національна ідея є джерелом становлення будь-якої нації. Для того, щоб вона органічно об'єднала маси людей, необхідна наявність соціальних інститутів: держави, церкви, мови, спільний ринок, масова комунікація. В Україні до цього додається боротьба за здобуття власної державності часів козаччини. Буття її формалізується у системі інтереси – цінності – норми поведінки нації. Національна ідея має не лише суто раціональне виправдання. Її мотиваційна сила має також емоційно-ціннісну складову. Окрім того, вона має ще й трансцендентний компонент, що корелюється траєкторію в історії розвитку цивілізації і значення у Великому Космосі.

Національна ідея має системні ознаки. Ці ознаки є водночас суттєвими проявами національної ідеї, адже в чистому вигляді вона постає лише завдяки спеціальним процедурам абстрагування і редукції «несуттєвого». Українська національна ідея як і будь-яка ідея невичерпна у своїх інтерпретаціях. Перспективність її визначається, втім, не масивом інтерпретацій, а тим, як ці інтерпретації складаються у певну єдину стратегію, доповнюючи одна іншу.

У кожен з періодів становлення національної ідеї вона, з одного боку, знаходить свій концентрований вираз у концепціях її дослідників, з іншого боку, самі дослідники національної ідеї виступають нерідко її провідниками. У роботі подано періодизацію її саморозгортання. Перший період становлення української національної ідеї охоплює передусім козацько-гетьманські часи (XVI – XVIII ст.). Другий – охоплює кінець XVIII – першу половину XIX ст. Із середини XIX ст. починається третій період її розвитку. Остання чверть XIX – початок XX ст. становлять окремих четвертий період, коли єдність української національної і державницької ідеї стає спільним і незаперечним переконанням і послідовно висловлюваною позицією вітчизняної духовної і політичної еліти.

У другому розділі – **«Діалектика національного та загальнолюдського в контексті історичного становлення видатної особистості»** – аналізується значення національних і загальнолюдських засад у формування видатної особистості в історії. Становлення особистості розпочинається з морального

вибору, осмислення духовного спадку свого народу, традиційної етики, що знаходить вияв співіснування двох суперечливих тенденцій: одні цінності мають соціумно-центристську орієнтацію (роблять соціум сталим), а інші – універсально-історичну (таку, що сприяє розвитку універсальних суб'єктів). Саме цим пояснюється співіснування у традиційній культурі відкритості та закритості, універсальних і локальних цінностей. В європейському просторі контури національностей стають досить помітними вже в епоху пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу (XIV – XVI ст.). Конструктивною силою для європейської системи суспільного розвитку стала територіально централізована держава. Вона постала спочатку у формі королівства (Португалія, Іспанія, Франція, Англія та Швеція), а згодом, у ході демократизації суспільства після Великої Французької революції, розвинулася в національну державу. Саме така держава створила інфраструктуру дисциплінованого політико-правового управління і гарантувала вільну індивідуальну і колективну поведінку в межах державного простору.

Історію виникнення держави Нового часу віддзеркалює поняття «нація». У Середні віки воно вживалося для характеристики спільнот, що складаються на основі походження, географічного розселення та сусідства, культурної єдності на ґрунті мови, звичаїв і традицій. Однак воно ще не означало політичного об'єднання в організаційній формі держави. У ранній період Нового часу націю почали визначати як носія суверенітету і стали пов'язувати з існуванням та діяльністю всіх соціальних станів, а не лише королівської влади. В середині XVIII ст. обидва значення слова схрещуються, і під нацією розуміють спільність за походженням, «державний народ». З часів Французької революції нація розглядається як джерело державного суверенітету, отже, кожна нація має право на політичне самовизначення. Ці зрушення вплинули і на трансформації свідомості видатних особистостей, які чітко усвідомлюють власну приналежність до певного народу.

Важливим чинником формування націй у Новий час був розвиток ринкових відносин. Національний ринок став силою, що інтегрувала суспільство у взаємозв'язане ціле. Ключовою, суттєвою ознакою нації визнається національний характер. В цей час поняття національного та загальнолюдського починають застосовуватися для характеристики діяльності особистості. Більшість філософів виходить із розуміння особистості як системи ясно інтегрованих в індивіді соціально значущих рис та соціальних відносин суспільства. У XIX ст. увага до проблеми співвідношення загальнолюдського і національного була характерною для романтичної течії. Зокрема, українські романтики, успадкувавши культурологічні ідеї Д. Віко, Ж.-Ж. Руссо, Й. Гердера, відкрили самобутній «дух народу». В Україні домінантою романтизму був національно-визвольний рух, звернення до національної мови та витоків власної культури. У Новий час в аспекті визначення героїчного та колективних проявів героїзму було розпочато розгляд подвигу як риси нації, її характеру. У наш час відбувається певна трансформація категорії подвигу.

Іншою складовою характеристики видатної особистості є її здатність до творчості. Творча особистість – це людина, яка виявила творчий підхід у якій-небудь діяльності, реалізувала свої можливості та відкрила для себе світ духовного самовдосконалення. Розвиток гуманної, вільної і відповідальної особистості безпосередньо пов'язаний із системою її духовних цінностей, які є опозицією цінностям утилітарно-прагматичним. Духовність завжди передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі і зосередженість на моральній культурі людства. Поняття духовного зберігає в собі особливості менталітету та культури нації, є нерозривним із національною самосвідомістю. Тому не випадково, що у сучасних соціально-гуманітарних дослідженнях простежується розуміння нерозривного зв'язку національних та загальнолюдських цінностей у формуванні гармонійної особистості. Подібність різних культур та різниця конкретних форм їх існування є вихідним пунктом двох протилежних й однаково деструктивних стратегій у питанні про їх ставлення однієї до одної. Ці стратегії можна позначити як космополітичну та шовіністичну (націоналістичну). Перша ігнорує відмінності національних культур, друга абсолютизує їх. Обидва зазначені підходи мають спільну рису: вони виключають діалог культур або надто ускладнюють його.

Необхідність цих двох видів цінностей для формування особистості починає усвідомлюватися людиною ще з дитинства. Сучасна освіта повинна максимально сприяти розвитку загальнолюдських цінностей, вихованню толерантних стосунків між різними народами і культурами. Основними складовими освіти третього тисячоліття, яка здатна забезпечити інтеграцію і кооперацію різних педагогічних систем, є динамічне самостійне мислення, пріоритетність моральних загальнолюдських цінностей, відповідальність, толерантність, лояльність по відношенню до інших, готовність захищати свої права, протистояння антигуманістичним явищам. Іншим важливим методом виховання такої особистості є розвиток громадянської освіти. Громадянська освіта як суттєвий чинник політичної соціалізації особистості полягає в культивуванні цінностей, прав, свобод і гідності людини, розвитку критичного мислення, вміння відстоювати власні права в разі зазіхань на них з боку інших людей або влади, формуванні громадянської компетентності, у мотивуванні індивідів до участі у розв'язанні проблем громадського життя. Мета і сутність демократичної громадянської освіти полягають у наданні кожній особистості знань, що є необхідними для існування й ефективного функціонування в сучасному суспільстві, визначають громадянську компетентність, політико-правову й соціально-економічну освіченість – культуру соціальності. Самореалізація особистості передбачає постійне вдосконалення її свідомості, постійну трансформацію особистісного буття у зв'язку з розвитком світу. Тільки на шляху безперервного самовдосконалення людина набуває рис історичної та видатної особистості.

Третій розділ – **«Парадигмальна роль національної ідеї в утвердженні видатної особистості в історії»** – присвячено аналізу сукупності впливів національної ідеї на формування людини, становлення особистості як видатної.

В цьому контексті ми можемо виділити декілька базових функцій національної ідеї: 1) когнітивна – крізь призму національної ідеї будь-яка людина пізнає історію, традиції, культуру свого народу, сприймає та оцінює інші культури та загальнолюдські досягнення. Національна ідея формує певні ментальні моделі світосприйняття, раціоналізує ірраціональні архетипи та цінності; 2) ідентифікаційна – національна ідея допомагає особистості здійснювати ідентифікацію з власною етнічною, культурною, державно-національною спільнотою, усвідомлювати себе частиною цієї спільноти; 3) орієнтаційна – національна ідея надає людині набір базових цінностей та інтересів, що притаманні певній нації, порівнювати, заставляти й сполучати власні інтереси з національними; 4) мобілізаційна – національна ідея містить «діяльнісний» аспект, що мотивує та спонукає особистість на певні дії, націлені на реалізацію власною мети, що корелює із місією народу, яка виражена та сформульована у його національній ідеї.

Коли йдеться про умови розвитку та виховання національної самосвідомості, враховується її нерозривний зв'язок з національною свідомістю. Національна свідомість та самосвідомість є, власне кажучи, різними формами прояву одного й того ж явища: якщо у національній свідомості відображається ставлення людини до всього, що стосується національних феноменів, то в національній самосвідомості має місце оцінка людиною самої себе як носія, суб'єкта цих ставлень; інакше кажучи, національна самосвідомість є відрефлексованим сприйняттям людиною себе як носія національної свідомості. Розвинена національна самосвідомість особистості передбачає гармонійне поєднання принаймні таких моментів: по-перше, здатність особистості усвідомлювати певні специфічні, своєрідні особливості нації (етносу), до якої вона себе відносить, тобто з якою себе ідентифікує; по-друге: усвідомлення значущості, важливості знань про те, як ставляться до особистості та нації, з якою себе дана особистість ідентифікує, представники інших національних спільнот; по-третє, усвідомлення того факту, що кожна національна спільнота завдяки лише їй притаманним специфічним особливостям, що органічно поєднуються із загальнолюдськими характеристиками, служить невичерпним джерелом збагачення усіх інших етносів, націй, які усі разом складають людство.

У гармонійній, високого рівня розвиненості свідомості й самосвідомості людини виокремлюється низка тісно взаємопов'язаних елементів, що загалом забезпечують належний рівень ефективного функціонування цього вельми складного й важливого системного утворення у сфері духовності особистості. Одним з чинників, що зумовлюють виникнення, функціонування та розвиток національної самосвідомості, є національна ідентифікація, тобто усвідомлення людиною своєї приналежності до певного етносу, нації, усвідомлення своєї близькості з нацією, спорідненості з нею. Зрозуміло, що без такого самоусвідомлення людиною себе з певною конкретною нацією не може бути й мови про розвиток у неї національної свідомості та самосвідомості. Таке трапляється у випадках, коли людина з певних, найчастіше політично-

меркантильних мотивів зрікається свого етносу, нації. Наступною складовою національної самосвідомості є знання типових особливостей, рис тієї національної спільноти, з якою дана людина себе ідентифікує. Специфічні риси власної нації усвідомлюються тим виразніше, чим повнішими є знання про особливості інших, чужих національних спільнот. Тому поєднання інтересу до особливостей своєї нації з інтересом до характерних відмінностей інших національних спільнот є явищем цілком природним і притаманним особистості з високорозвиненою національною самосвідомістю. Для нормального розвитку національної самосвідомості особистості дуже важливо, щоб при оцінці типових рис чужої нації уникати упередженості, не допускати акцентування на негативному, так само як і не намагатися будь-що вивершити, гіперболізувати позитивні риси представників власної національної спільноти.

Наступною, вельми важливою складовою національної самосвідомості особистості є її усвідомлене ставлення до історичного минулого, сучасного та майбутнього етносу, нації. Як свідчать дослідження особливостей національної самосвідомості, остання у своєму розвитку може знаходитись на дуже низькому рівні через відсутність у людини інтересу до національної історії, або ж внаслідок вкрай перекручених, спотворених знань про минуле нації. Така людина, як правило, дуже скептично ставиться до своєї нації, не бачить перспектив її розвитку, не вірить у майбутнє нації.

Запропонована нами характеристика національної свідомості та самосвідомості особистості як цілісної системи, а також її складових, допомагає збагнути сутність такого, мабуть, найбільш складного феномену, яким є національна ідея. *Національна ідея* – це усвідомлена нацією найбільш актуальна й перспективна мета, на шляху до досягнення якої нація спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити помітний внесок у розвиток людської цивілізації та посісти гідне місце серед інших національних спільнот. Для пояснення механізмів впливу національної ідеї на формування особистості ми експлікуємо поняття «менталітет» та «ментальність». Менталітет становить собою чітку сформовану систему елементів духовного життя і світосприймання, яка зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних спільнотей. Серед численних самовизначень людини чільне місце посідає національна самоідентифікація, тобто висока національна самосвідомість, оскільки нація для сучасної людини виступає фундаментальною, життєво важливою історичною спільнотою. Вищим рівнем і способом становлення особистості є її національне етнічне самовизначення, усвідомлення національної ідеї, що стає базовою рисою її світогляду і самосвідомості. Кінцевим підсумком такої соціалізації і є формування національної ідентичності особистості. При цьому автор погоджується з Н. Лавриченко, що національна самоідентифікація розгортається на трьох рівнях формування людської визначеності – біогенетичному, соціально-психологічному та культурно-історичному.

Одним з найважливіших аспектів формування видатної особистості виступає її самоусвідомлення як представник свого народу. У такому самоусвідомленні не може бути однобічного вирішення на кшталт реалізації тільки політичного, економічного, соціального чи культурного чинників історичного поступу. Їх розуміння, доведене до рівня причетності будь-якого індивідуального уявлення про національний розвій загальносуспільної політики, державницького бачення суспільного поступу, дасть змогу подолати обмежене, побутове уявлення про витоки громадянськості, національні традиції тощо. Досягнення такої причетності є баченням суспільного поступу як процесу самоорганізації людей, в якому в переломні моменти буття вирішальну роль відіграють два фактори – усвідомлення історичного досвіду та правильне розуміння суспільного інтересу. Такі фактори обов'язково мають у своїй основі «інтегруючу матрицю, яка б несла на собі відбиток дії головних вищеназваних факторів». Такою матрицею суспільного життя, в якій реалізуються як індивідуальні, так і громадські інтереси, виступає співвідношення особистісного й колективного, індивідуального й загального. Перекладене на ґрунт історичного життя, воно дає повноцінне розуміння національного, державотворчого генезису і є прилученням індивідуальної свідомості до суспільних відносин.

Таким чином, специфіка активної національної свідомості та самосвідомості виявляється в розвитку творчих сил особистості, її діяльній сутності, фізичному (тілесному, соматичному) і духовному самопочутті, буттєвих екзистенціалах людського буття, з певними історичними обставинами, що суперечать (або сприяють) становленню універсальної культури індивіда. Автор погоджується з думкою, що всі людські досягнення розгортаються на тлі присутності людини у світі, котрий не є онтологічною змістовністю, яку ми «примислюємо» до раніше виділеної культурної реальності, шукаючи їй смислову альтернативу. У самій культурній реальності «присутність людини у світі» наявна у цілком певних формах. Буття як присутність включено в саму тканину культурної реальності. Помислити досвід спеціалізованих культурних практик без цього найважливішого виміру буття людини просто неможливо. Діяльнісно-культурний центр, в якому дух з'являється всередині помежових сфер буття, автор називає особистістю. Головною тенденцією формування і розвитку національної свідомості стає самоактуалізація і самореалізація особистості, реалізація її невідчужених сил, упевненість у тому, що вона робить і може зробити, її самоздійснення в контексті таких високих екзистенційних ідеалів, як істина, добро, краса, духовність. Через національне усвідомлення відбувається розуміння сутності національної ідеї, що дає змогу оволодіти власною сутністю, своєю природою, самопрограмувати свою особистість, знайти індивідуальне цілепокладання з метою стати «мірою всіх речей», тих життєвих реалій, які становлять соціально-культурний світ відповідно до своєї ментальної природи, так як людина володіє собою і через це усвідомлює себе.

Національна самосвідомість особистості не може виникати, успішно розвиватись, удосконалюватись сама по собі – хоч би як інтенсивно і

безперервно ми не піддавали виховання спеціальним, так би мовити, «строго локалізованим» виховним впливам. Якщо ми хочемо виховати справді національно свідому особистість, то мусимо дбати також про забезпечення одночасного формування у неї багатьох інших особистісних якостей, властивостей, можливостей, здатностей. У такої людини відчуття глибокої спорідненості зі своїм народом, нацією мають органічно поєднуватися з уміннями діяти, відповідально ставитися до своїх обов'язків, з прагненням своєю працею принести якнайбільше користі для співвітчизників, держави. Людина, яка свідомо зробила свій вибір на користь національної ідеї, просякла нею, осмислила її перспективні і поточні цілі, долучилася до їх практичного втілення, може розглядатися як національно свідома.

Аналізуючи взаємозв'язок національного та індивідуального кризь призму формування особистості, виявлено кризу національної ідентичності, що притаманна сучасному українському суспільстві. Шлях порятунку від цього морального занепаду веде через ідею нації, її загального добра на протипагу необмеженої волі індивіда. Людина стає людиною, коли для неї однаковий сенс має особисте добро і добро нації, коли вона здатна розірвати пута матеріального і стати морально вільною істотою. З ситуації кризи національної ідентифікації неможливо вийти шляхом досягнення політичних домовленостей. Тобто національна ідея – це новий принцип існування нації, а не національний інтерес. Еліта – ті, хто живе за принципами, а не клуб за інтересами. Допоки політики шукатимуть компромісу інтересів шляхом меморандумів, криза буде продовжуватися. Ідентифікація – це результат втілення у буття нових теоретичних принципів, які можуть запропонувати або не запропонувати мислителі нації, але не її політики. Завдання політиків – створювати та поширювати нові ідеали і тільки іноді – нові принципи, що запропоновані мислителями.

У четвертому розділі – **«Національна ідея в духовному житті українського суспільства і виховання особистості»** – підкреслюється статус національної ідеї як внутрішнього чинника розвитку нації і особистості, її роль у становленні видатної особистості в історії, її значення у вихованні сучасної молоді. Виховна роль національної ідеї полягає, насамперед, в тому, що вона, будучи за своєю природою консолідаційною, забезпечує ідентифікацію особистості з власним народом і його корінними інтересами; вводить людину в контекст національної історії; дозволяє зрозуміти мету та засоби економічних, психологічних, політичних та соціокультурних зрушень; спонукає до активної самостійної діяльності. Виховання на основі національної ідеї здійснюється через взаємодію таких чинників: 1) виховний вплив середовища життєдіяльності особистості; 2) навчання в школі і ВНЗ; 3) вплив засобів масової інформації та культури; 4) самовизначення особистості в контексті національного та загальнолюдського. На основі отриманих соціологічних даних зроблено висновок про те, що процес ідентифікації є різним у різних регіонах України (в Західній Україні, на Луганщині, Донбасі, в Автономній Республіці Крим), тому треба вжити спеціальні заходи щодо посилення виховної,

консолідуючої ролі національної ідеї в українському суспільстві. Через освоєння змісту національної ідеї здійснюється процес національної ідентифікації молоді, формуються смисложиттєві засади їх буття. Для української сучасної молоді ці проблеми є ще гострішими, бо здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, такої, яка найкращим чином сприяла б процесам формування нею власного «образу – Я» та «образу – Ми». Саме в період кризи сталих соціальних і економічних відносин акценти можуть зміщуватися на різні шаблі самоідентифікації молоді. Цим, зокрема, пояснюється сучасний підвищений інтерес молоді до свого національного статусу, хоча розуміння національної ідентичності виявляється у неї досить невизначеним і розмитим. Вона сприймається як абстрактна, багатовимірна конструкція, що пов'язана з різними сферами життя молоді з притаманними загальними рисами такої ідентифікації – історична територія, сукупні міфи та історична пам'ять, єдина культура, економіка тощо.

Людина посідає своє місце в світі завдяки тому, що живе і діє в контексті смислових зв'язків, які дають можливість визначити не лише її власну позицію, але й призначення всього того, що її оточує. Така ідентифікація відбувається в певному мовному середовищі та культурній традиції. Світ культури даний як орієнтовний щодо певної особистості. Тут «Я» і власна культура індивіда – первинні стосовно будь-якої культури. Тобто, культура інших досяжна для суб'єкта лише через своєрідний «досвід Іншого», через його специфічне відчуття. Ідентифікація неможлива без усвідомлення приналежності суб'єкта до тієї чи тієї культури. Національна культура – це своєрідний генератор і упорядник життєвого хаосу, в якому функціонує духовне життя суспільства. Національна самоідентифікація, тобто усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, виявляється, насамперед, через констатацію «Я – Інший», відокремлення певного етносу від інших за принципом «Своє – Чуже».

Притому як наслідок процесу ідентифікації особистості з національною спільнотою національна ідентичність може набувати різних форм. Наприклад, слабо розвинену національну ідентичність, як правило, характеризує дифузна (або недосягнута) ідентичність індивіда. Її прояви (такі як невизначеність національної належності, її неактуальність для молоді, байдуже ставлення до національних феноменів загалом і до власної національної приналежності зокрема) негативно позначаються на структурі та змістових характеристиках духовного світу особистості, значною мірою збіднюючи його.

Іншим варіантом низької національної ідентичності молоді є відчуження від власної національної спільноти і пошуки духовних засад не за національною ознакою – так звана гіпоідентичність, яка може проявлятися у формі національної індиферентності або нігілізму. На відміну від дифузної національної ідентичності, гіпоідентичність молоді може бути певною мірою усвідомленою і представленою в її духовному світі. Проте усвідомлення нею власної національної належності може сприйматися байдуже або бути забарвленим негативними почуттями аж до повного її заперечення. Гармонійна, високорозвинена національна ідентичність молоді ґрунтується на досягненні

тотожності зі своєю національною спільнотою. Її характеризують позитивний образ власної національної спільноти та позитивне ставлення до представників інших націй. Основною умовою формування такого типу національної ідентичності молоді є дотримання в процесі виховання принципів гуманності й толерантності.

Розпад Радянського Союзу, проголошення незалежної української держави поставили перед молоддю проблеми нової етнонаціональної самоідентифікації. Для молоді виникла потреба у формуванні нової ідентичності, пов'язаної з усвідомленням себе часткою нової держави – України. Наприклад, відразу після проголошення незалежності України майже половина її молодих мешканців вважала себе громадянами нової держави загалом. До 2001 року їх кількість зменшилася до третини населення країни в порівнянні з 1991 роком. Нині молоді українці частіше демонструють прихильність до етносу, представниками якого вони є. Принагідно дещо зменшилися амбіції тих, хто ідентифікував себе з громадянами світу. За свідченнями експертів, молоді українці часто ототожнюють себе або з локальною спільнотою, або з населенням Радянського Союзу. Останнє притаманне тим, хто вірить у благополучне минуле. Така ідентифікація молоді переважно пов'язана із незадоволенням теперішнім своїм становищем, рівнем життя, малозабезпеченістю. Різка зміна політики держави спричинила ломку поглядів і переконань старшого покоління українців. Але світоглядний дискурс, в якому перебуває й сучасна молодь, неможливо швидко змінити. Тому неадаптованість, непристосованість молоді до сучасних умов і відсутність хоча б видимості турботи про громадян з боку держави і знайшли віддзеркалення в її негативній національній ідентифікації.

Входження молоді в контекст національної історії відбувається крізь призму історичної пам'яті, яка відтворює історичне минуле народу. Історична пам'ять тісно пов'язана з національною пам'яттю. Остання – це те, що існує у формі певної сталої конструкції, осердям якої є національна ідея. Така конструкція передається і репродукується від покоління до покоління. Як складний феномен національної культури, національна пам'ять спроможна фіксувати і зберігати всі реальні події як столітньої давнини, так і новітньої історії. Історична пам'ять – не просто сума знань, але й канал реалізації національної ідеї. Водночас вона є невід'ємною складовою ідентифікації молоді. Національна ідея передбачає обов'язкове виховання почуття національної свободи, незалежності за допомогою символіки, ритуалів, національних традицій і святинь, системи освіти, засобів масової інформації тощо. Водночас у цьому процесі національна ідея постає спонукою до активної самостійної діяльності. Адже така активність можлива лише за наявності певних внутрішніх мотивів, устремлінь, прагнень, за присутності цінностей, які спонукають кожну людину насамперед до цілепокладальної діяльності. Отже, й національна ідея – реальна основа дії, спонукальна сила до діяльності молоді. Як і будь-яка інша активність людини, діяльність щодо практичного втілення національної ідеї має велику частку творчості, а здебільшого вона практично і є

творчістю, оскільки ґрунтується на різних взаємозв'язках індивідів. Проте, реалізуючи національну ідею, молодь повинна розуміти, що будь-які ідеї завжди відрізняються від реальності, бо вони лише окреслюють бажання людини, спонукають її до дії з метою здійснення ідей, їх перетворення на реально існуючі цінності.

Виховання молоді на засадах національної ідеї визначається низкою чинників, що умовно можуть бути розподілені на внутрішні та зовнішні. Серед внутрішніх чинників здійснення виховання молоді на підставі національної ідеї слід насамперед виокремити вплив найближчого оточення (родина, навчальні заклади, групи однолітків, трудовий колектив), тип того місця, де молода людина мешкає постійно, особливості її психології тощо. До зовнішніх факторів здійснення виховного впливу на молодь на засадах національної ідеї належать засоби масової інформації, освіта, національна культура, ідеологія, державний лад, тип економічних відносин, державна молодіжна політика, громадянська освіта та ін. Саме тому необхідне значне посилення виховної, консолідуючої ролі національної ідеї в українському суспільстві. Під цим оглядом найбільш нагальними й невідкладними для України є завдання поширення державно-політичної солідарності в українському суспільстві на протигагу посиленню регіональної сегментації країни, зміцнення національної і громадянської консолідації українського суспільства, формування у громадян України колективної національної ідентичності, розвиток української національної культури, розширення простору української мови, інтеграція представників національних меншин в українське суспільство з урахуванням відповідних європейських критеріїв, формування й утвердження української національної еліти, розвиток і підтримка національної самосвідомості громадян України та поширення її в середовищі усіх суспільних верств.

В умовах суверенної, незалежної держави необхідно забезпечити справжні умови входження національної ідеї в духовне життя українського суспільства на підставі звернення до національних витоків, до джерел народної культури, мудрості. Адже національна ідея повинна відповідати потребам переважної більшості мешканців країни. Оскільки національна ідея повинна сприяти соціальному прогресу суспільства, під час її обґрунтування і втілення необхідно враховувати не тільки її особистісну, але й суспільну спрямованість. Реалізація національної ідеї також повинна розгортатися понад ідеологічними, етнічними, культурними відмінностями різних соціальних груп. Національна ідея стане об'єднавчою і творчою, якщо буде сформована для такої реалізації як транснаціональна, транссоціальна і транстериторіальна, тобто однаково приваблива для абсолютної більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус і місце проживання.

У **«Висновках»** узагальнюються результати дослідження, які мають науково-теоретичне і практичне значення.

На основі широкого масиву філософських, суспільно-політичних, соціологічних та інших джерел запропоноване авторське розуміння основного концепту – «національна ідея», яке є філософським, політичним і

культурологічним узагальненням комплексу національних інтересів, що в концентрованому вигляді забезпечує її самоусвідомлення в історичному просторі і часі як суб'єкта державотворення, створює проект майбутнього нації, формує духовну платформу для формування особистості.

Витоки національної ідеї в історії суспільно-політичної думки, передусім, слід шукати в Західній Європі наприкінці Середньовіччя на ґрунті усвідомлення необхідності нового виправдання існування національних держав в рамках християнського світогляду. Раніше існування держав пояснювалося необхідністю забезпечення ладу в суспільстві – у дохристиянські часи як ладу природного, пізніше як ладу божественного, але і у першому, і у другому випадках – безвідносно до ідеї нації. Швидше більш логічним виявлялося творення імперій як вищого, порівняно з національно обмеженою формою порядку. З часів появи «буржуазних націй» можна в прямому сенсі говорити про національну ідею як суспільне явище – світогляд нації, її світовідчуття і світобачення, виражене в емоційно забарвлених відтінках і втілене в соціальну поведінку.

Виділено системні ознаки національної ідеї, до яких варто віднести, такі, які стосуються поняття нації, образу нації та віри нації як складників національної ідеї. На нашу думку, ці ознаки можна конкретизувати через національні інститути (передусім силові, політичні та господарські – від правових інститутів до армії і поліцейських сил), національну культуру (національне мистецтво) і національну церкву (яка є чимось більшим, аніж просто соціальним інститутом). Ці ознаки є водночас суттєвими проявами національної ідеї, адже в чистому вигляді вона постає лише завдяки спеціальним процедурам абстрагування і редукції «несуттєвого» – а несуттєвим може виявитися багато чого, що є життєво важливим для кожної конкретної національної ідеї, тобто національної ідеї кожної конкретної нації.

На основі історичного аналізу національної ідеї України виділено періоди її розвитку: *перший* – XVI – XVIII ст., що охоплює козацько-гетьманські часи, які вплинули на розвиток національної свідомості, позначилися на формуванні української козацької ідентичності, сприяли утвердженню національної самобутності українців; *другий* – кінець XVIII – першу половину XIX ст., відмітною рисою якого є те, що, за умов послідовної офіційної імперської політики перетворення України з незалежної держави на Малоросію основна лінія утвердження національної ідеї набуває прихованих форм (як правило, літературних творів) або взагалі здійснюється під егідою історичних досліджень; *третій* – середина – друга половина XIX ст., у який сукупна маса творів, у яких приховано відстоювалась українська національна ідея починає переходити у нову якість і вперше в межах самої Російської імперії цю ідею почали відкрито захищати (хоча й не без репресій режиму). На нашу думку, саме у цей період з окремих розрізнених національних духовних інститутів починає формуватися цілісна духовна інституційна структура, об'єднана національною ідеєю. З часом саме ця духовна конструкція забезпечить розгортання власне національних політичних, правових тощо інститутів – аж до

держави як інтегративного соціального інституту; *четвертий* – остання чверть ХІХ – початок ХХ ст., коли єдність української національної і державницької ідеї стає спільним і незаперечним переконанням і послідовно висловлюваною позицією вітчизняної духовної і політичної еліти. Національна ідея формується як внутрішній конструктивний чинник, природна субстанція нації, суспільства, особистості.

На основі аналізу значення національних і загальнолюдських засад у формування видатної особистості в історії, діалектика яких найбільш виразно проявляється в культурі – матеріальній і духовній, – сформовано напрями впливу національної ідеї на становлення та розвиток видатної особистості: становлення особистості розпочинається з морального вибору, осмислення духовного спадку свого народу, традиційної етики; доповнюється здатністю до творчості; невпинним формуванням себе шляхом вибору, відповідальності, комунікації, пізнання навколишнього світу; розвитком гуманної, вільної і відповідальної особистості на основі системи її духовних цінностей, що охоплює сенс життя, милосердя, справедливість, чесність, толерантність, добро, любов тощо, тобто сенс вищих моральних категорій.

В роботі запропоновано практичні рекомендації щодо використання національної ідеї у розбудові сучасної держави, а також вихованні громадян, особливо сучасної української молоді та студентів, чому сприятиме значне посилення виховної, консолідуючої ролі національної ідеї в українському суспільстві.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Ющенко П.А. Національна ідея як природна субстанція нації, суспільства, особистості / П.А. Ющенко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К., 2008. – Вип. 85. – С. 75-85.
2. Ющенко П.А. Національне та загальнолюдське в системі параметрів формування особистості / П.А. Ющенко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Вип. 23. – С. 249-255.
3. Ющенко П.А. «Ідея» як «національна ідея» в теорії та історії: ідеал і реальність / П.А. Ющенко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Вип. 24. – С.181-187.
4. Ющенко П.А. Витоки проблеми «національної ідеї» в історії суспільно-політичної думки / П.А. Ющенко // Гілея (науковий вісник): [зб. наук. праць] / [гол. ред. В.М. Вашкевич]. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 183-189.
5. Ющенко П.А. Національне та загальнолюдське як чинники становлення особистості / П.А. Ющенко // Нова парадигма: Журнал наукових праць / [гол. ред. В.П. Бех]. – К., 2009. – Вип. 86. – С. 24-32.

АНОТАЦІЇ

Ющенко П.А. Національна ідея як матриця формування особистості: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню впливу національної ідеї на формування особистості. Когнітивними засобами відтворюється буття національної ідеї як оригінального соціального інституту формування видатної особистості і самовідтворення нації; доводиться, що національна ідея – це усвідомлена суб'єктом історичної дії перспективна мета, на шляху до досягнення якої він спроможний якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити помітний внесок у розвиток людської цивілізації та посісти гідне місце серед інших національних спільнот у інтегрованому ментальному просторі Об'єднаної Європи; встановлюється специфіка української національної ідеї та механізм її впливу на формування видатної особистості; пропонуються практичні заходи щодо цілеспрямованого використання організаційного потенціалу даного феномену у залученні молоді до державотворчого процесу в Україні і розбудові наднаціональних і міждержавних структур сучасного світу, що сьогодні швидко космополітизується.

Ключові слова: національна ідея, ментальність нації, інтереси народу, загальнолюдські цінності, загальноєвропейський ментальний простір, особистість, національна самосвідомість, національна свідомість, формування видатної особистості.

Ющенко П.А. Национальная идея как матрица формирования личности: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию влияния национальной идеи на формирование личности. Когнитивными средствами воспроизводится бытие национальной идеи как оригинального социального института формирования выдающейся личности и самовоспроизведения нации.

Национальная идея анализируется как внутренний конструктивный фактор, природная субстанция нации, общества, личности; раскрывается конструктивно-творческое, побудительное влияние национальной идеи на развитие личности. Доказывается, что национальная идея – это осознанная субъектом исторического действия перспективная цель, на пути к постижению которой он может наиболее полно раскрыть и реализовать свои потенциальные

возможности, сделать заметный вклад в развитие человеческой цивилизации и занять достойное место среди других национальных общностей в интегрированном ментальном пространстве Объединенной Европы.

В работе сосредоточено внимание на дискуссионных проблемах темы, анализируются истоки «национальной идеи» в истории общественно-политической мысли; соотношение «идея» и «национальная идея» в теории и истории; основные составляющие (содержательные линии, системные признаки) национальной идеи в историческом разрезе и в современной литературе: понятие нации, образ нации и вера нации, конкретизирующиеся через национальные институты, национальную культуру и национальную церковь.

Доказано, что национальная идея имеет большую регулятивную силу, также базируется на сознательном и рациональном решении человека быть действительным представителем своей нации, а не только быть похожим на такого. С этой целью национальная идея воплощается в определенные нормы поведения.

В работе выделены периоды становления украинской национальной идеи: первый – козацко-гетьманский (XVI-XVIII ст.); второй – конец XVIII – первая половина XIX ст.; третий – середина – вторая половина XIX ст.; четвертый – последняя четверть XIX – начало XX ст.

В диссертации исследовано значение национальных и общечеловеческих основ в формировании выдающейся личности в истории, которые последняя начинает осознавать еще с детства. Факторами этого процесса выступают изучение родного языка, истории, культуры, обычаев и традиций своего народа как основы морали.

Выделено несколько базовых функций национальной идеи: 1) когнитивная – сквозь призму национальной идеи любой человек познает историю, традиции, культуру своего народа, воспринимает и оценивает другие культуры и общечеловеческие достижения. Национальная идея формирует определенные ментальные модели мировосприятия, рационализирует иррациональные архетипы и ценности; 2) идентификационная – национальная идея помогает личности осуществить идентификацию с собственной этнической, культурной, государственно-национальной общностью, осознать себя частью этой общности; 3) ориентационная – национальная идея предоставляет человеку набор базовых ценностей и интересов, присущих определенной нации, сравнивать, заставлять и соединять собственные интересы с национальными; 4) мобилизационная – национальная идея имеет «деяльный» аспект, мотивирующий личность на определенные действия, нацеленные на реализацию собственной цели, которая коррелируется с миссией народа, выраженной и сформулированной в его национальной идеи.

Проанализирована воспитательная роль национальной идеи, которая состоит, прежде всего в том, что она, будучи по своей природе консолидирующей, обеспечивает идентификацию личности с собственным народом и его коренными интересами; вводит человека в контекст

национальной истории; позволяет понять цель и средства экономических, политических и социокультурных сдвигов; увлекает к активной самостоятельной деятельности. Воспитание на основе национальной идеи осуществляется через взаимодействие таких факторов: 1) воспитательное влияние среды жизнедеятельности личности; 2) учеба в школе и вузе; 3) влияние средств массовой информации и культуры; 4) самоопределение личности в контексте национального и общечеловеческого.

Ключевые слова: национальная идея, ментальность нации, интересы народа, общечеловеческие ценности, общеевропейское ментальное пространство, личность, национальное самосознание, национальное сознание, формирование выдающейся личности.

Yushenko P.A. The national idea as a matrix of personality formation: social-philosophical analysis. – Manuscript.

The thesis for candidate's degree in Philosophy in specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2009.

The dissertation is devoted to researching the influence of the national idea on the formation of personality. The being of national idea as an original social institution of formation an outstanding personality and self reproduction of nation by cognitive means; it is proved that the national idea is the realized perspective goal by the subject of historical action. On the way of understanding it he is able to expose and realize his potential possibilities most completely, to make noticeable contribution into development of the human civilization and take a worthy place among other national communities integrated mental space of United Europe; it is determined the specific character of the Ukrainian national idea and mechanism of its influence on the formation of the outstanding personality; it is proposed the practical measures as for single-mindedness using of organizational potential of this phenomenon in the drawing youth into state building process in Ukraine and development over national and international structures of modern world, which are frequently cosmopolitanising today.

Key words: the national idea, the mentality of the nation, the interests of people, the universal values, the common European mental space, the personality, the national self-awareness, the national consciousness, the formation of outstanding personality.